

FIT és TUDOMÁNY

Nyugat és Bizánc

Jerusalem ou il auort
l'homme iésu. n'est pas

KÓDEXEK, ÍRÓK, OLVASÓK

Az ELTE Eötvös József Collegiumban működő kutatócsoport, amelynek kereteit a Klasszikus ókor, Bizánc és a humanizmus – Kritikai szövegkiadás magyarázatokkal című nagy nemzetközi pályázat és a kutatóegyetemi és bölcsészettudományi (ELTE BTK) támogatással létrejött Byzantium Központ biztosítja, 2015. november 23-27. között közel száz előadó részvételével immár negyedik alkalommal rendezte meg a Byzanz und das Abendland/ Byzance et l'Occident konferenciát. Az Eötvös Collegium és annak igazgatója, Horváth László, a kutatócsoport és a központ vezetője kollégáival együtt arra törekszik, hogy a szakkollégium eredményeit a nemzetközi együttműködésekbe ágyazza be.

A konferencia úgynevezett nyugati ülésszakjait Éric Fournier, Franciaország magyarországi nagykövete nyitotta meg. A nyugati-frank ülésszakok évről-évre önálló egységként, adott téma köré szerveződnek. 2012-ben a romanista és a bizantinológus kutatók az irodalmi motívumok vándorlásán keresztül vizsgálták Kelet és Nyugat találkozását. A 2013. évi konferencia kerete (*Tradition, transmission, traduction*) lehetőséget nyújtott a téma elmélyültebb vizsgálatára: az irodalmi hagyományok és motívumok átöröklődésén, a korabeli fordítások/fordítók kérdéskörén túl egyes kéziratokról is szó esett, amelyek Kelet és Nyugat találkozásának „kézszelfogható” megvalósulását bizonyítják. A 2014-es konferencia témája a középkori regény kialakulása volt. A műfaj Bizáncban és Nyugaton épp egy időben – a XII. század közepén – született meg (illetve született újjá). Az idei ülésszakok (*Livres et lecteurs*) könyv és olvasóinak kapcsolatát és az utóélet kérdését vizsgálták. Elsősorban a kézirati hagyomány, a szerző/másoló/megrendelő, eredeti mű/kompiláció problematika volt az előadások középpontjában (középkori gyakorlatban a másolás gyakran együtt járt a mű át-, illetve továbbírásával).

Savanyú a szőlő

Az *Italica* ülésszakot Renzo Tosi plenáris előadása vezette be. A Bolognai Egyetem klasszika-filológus és

italianista professzora a *paroimiográfia* (közmondások magyarázata) tudományterületet olyan ókori példák felvonultatásával illusztrálta, amelyeknek megfelelői az olasz és a magyar nyelvben is előfordulnak. A paroimiográfia műszó meglehetősen későn, elsőként Zénobiosz szofista gondolkodónál jelent meg, de közmondásgyűjtemények az ókori Hellasban már a Kr.e. IV. századtól készültek, értő felhasználásuk pedig Aristotelész korától kezdődött. A modern paroimiográfia mindenekelőtt irodalmi szövegekben felbukkanó állandó szókapcsolatokat, szólásokat, közmondássá vált színtagmákat vizsgál. Az előadás bevezető része után Tosi professzor Aristophanész műveiből kiindulva mutatott elemző példát: a *λύκος ἔχανεν* (*lykos echanen*) – „a zsákmánya után sóvárgó, száját kitató és végül hoppon maradó farkas” – szókapcsolatot vizsgálta, amelyet

Hesychios példáján át egészen a X. századi Suda lexikon bejegyzéséig követett. Buzdított és felhívta a hallgatóság figyelmét, hogy merjék alkalmazni a paroimiográfiai szempontokat mind

az ókori szövegek tanulmányozásában, mind pedig a kortárs irodalmi és nyelvi kutatásokban.

Johannes de Utino Világkrónikája

A konferencia *Quelle und Deutung – Forrás és értelmezés* című germanisztikai paleográfiai-kodikológiai ülésszakán kilenc osztrák és magyar kutató számolt be legújabb kutatási eredményeiről. Hazai vonatkozásban komoly kutatási perspektívákat tárt fel a hallgatóság előtt Radek Tünde

germanista irodalomtörténész előadása, amelyben a Johannes de Utino nevével ismert „Világkrónika”, a *Compilatio nova super tota Biblia* („A teljes Bibliából készült új összefoglaló válogatás”), másnéven *Summa de aetibus* („Összefoglaló mű a világtörténelem korszakairól”) utóéletét tárgyalta. A „Világkrónikát” a kutatás jelenlegi állása

szerint 30 kézirat: 8 latin nyelvű tekercs, 15 latin nyelvű kódex, 5 német nyelvű kódex (ebből egy töredék) és 2 francia nyelvű kódex tartalmazza. Az előadás elsősorban a krónika első, Bib-

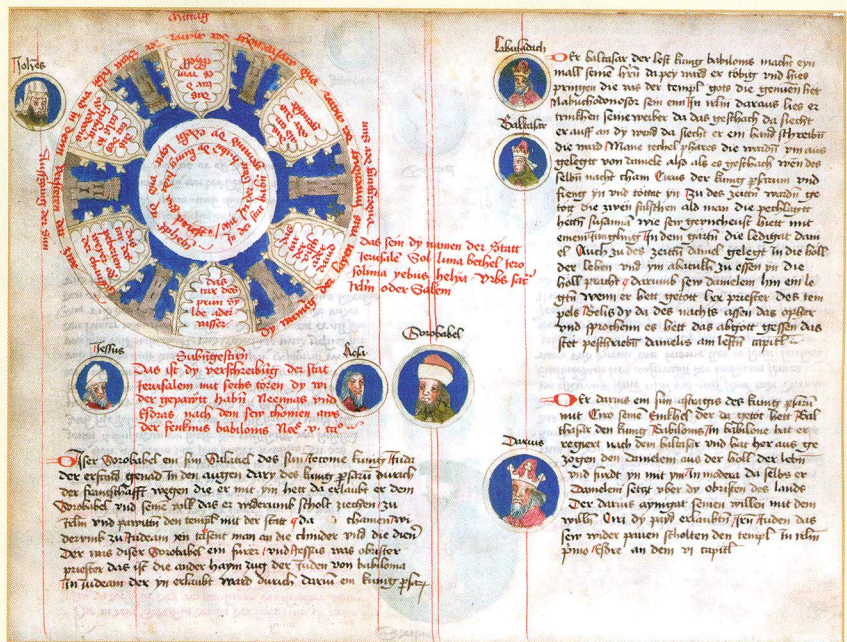

liatörténetet tartalmazó részében található, Krisztus genealógiáját ábrázoló családfával foglalkozott. A jelenleg ismert legrégebbi, 1338-ból származó kézirattekercs képi világát, a Johannes de Utino által kidolgozott koncepciót vetette össze egyrészt a Johannes-nek mintául szolgáló Petrus Pictaviensis által készített összefoglaló mű, a *Compendium historiae in genealogia Christi* („A történelem összefoglalása Krisztus genealógiája alapján”) néhány korai kéziratával, valamint a Johannes folytatói által írt XV. századi latin és német nyelvű kéziratokkal, melyek közül egy latin (Cod. Lat. 544) és egy német nyelvű példányt (Cod. Germ. 53) az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek. E két kézirat – amely két-két másik latin, illetve német nyelvű kéziratkal képez egy csoportot és a magyar történettudományban „Drágyi-féle kompendium” címen vált ismertté – jelentősége abban áll, hogy az említett Bibliatörténeti részen, valamint egy pápa-császár-krónikán kívül tartalmaz egy rövid, magyar királyokról szóló krónikát is Szent Istvántól Mátyás király koráig. A recepciótörténeti kutatás első eredményei azt mutatják, hogy a Johannestól kidolgozott koncepció az idők folyamán homályba veszett, és a latin nyelvű tekercsekhez és kódexekhez képest a népi nyelven (németül) íródott példányok nemcsak szövegüket, hanem képi anyagukat tekintve is számos bővítést tartalmaznak.

Magyar bizantinológia régen és ma

A konferencia görög-bizánci része keddtől csütörtökig tartott. 26-án délután Borhy László, az ELTE BTK dékánja köszöntötte a résztvevőket. A kollegiális köszöntőt követően Horváth László, az Eötvös Collegium igazgatója és a konferencia főszervezője elnökléssel vette kezdetét a konferencia utolsó nagy tematikus egysége. Farkas Zoltán előadásában (*Byzantine Studies at Eötvös Collegium*) a régi Collegium görögoktatásáról és a Collegium növendékei közül az *alma mater*-ba visszatért bizantinológusokról beszélt. A klasszika-filológusok köréből kikerült bizantinológusok szilárd nyelvi alapok birtokában kutatták a bizánci szövegeket, és nemzetközileg is elismert kritikai kiadásokkal szereztek hírnevet. A legismertebb magyar bizantinológus

Moravcsik Gyula volt (a Collegium növendéke 1910-től, majd 1923 és 1936 között a Collegium tanára), aki a magyar bizantinológia feladatait három témakörben jelölte ki: a honfoglalás előtt a Kárpát-medencét lakó népekre, különösen az avarokra vonatkozó bizánci források, a sztyeppén a magyar ethnogenézisben résztvevő népekre vonatkozó bizánci források, és végül a középkori magyar történet bizánci forrásai és a magyar-bizánci kapcsolatok (895–1453) kutatása. Termékeny munkássága a magyar érdekű bizantinológia jegyében telt, és halála után is többen követték a kijelölt úton.

Mára azonban ezek a források kiapadtak: a magyar történelemre vonatkozó újabb adatok felbukkanására legfeljebb szórványosan számíthatunk. A magyar bizantinológiának ezért új célokat kell kitűznie. Kapitánffy István (1932–1997) több tanulmánya már ennek a felismerésnek a szellemében fogant. A nyugati források Bizánc-képének feltárása és számos feldolgozásra váró bizánci kézirat azonban még mindig kiaknázatlan kincsesbányaként várja a kutatókat. A források értő elemzéséhez mindazonáltal biztos latin és görög nyelvtudásra van szükség. A középiskolákból a görög mára sajnos teljesen kiszorult, a latin pedig kiszorulóban van. Az egyetemi oktatásban is mindinkább háttérbe szorul a görög nyelvi képzés, amelynek fenntartása, akárcsak a korábbi bizantinológusok

örökségének gondozása az Eötvös Collegiumban különösen fontos.

Az előadásban vázolt célokhoz és lehetőségekhez szervesen illeszkedett Mészáros Tamás előadása (*Laonikos on the Ethnonym of the Hungarians*), aki a görög nyelvű történetírásban a magyarokra korábban is használatos *paiones* megnevezés – a hazai és a külföldi kutatás számára – érthetetlennek tűnő előfordulását vizsgálta Laonikos Chalkokondylés művében. A *pannonos* és *paiones* népnevek már a Kr. u. II. századi római történetíró, Appianost is összehavarták. A következtetlen szóhasználat megmaradt a bizánci szer-

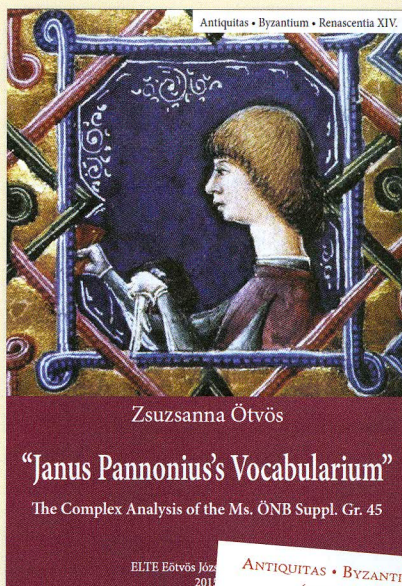
zőknél is. A XV. századi bizánci történetíró, Laonikos Chalkokondylés a korban szokásos egyéb megnevezések helyett archaizáló népneveket használt, így került művébe a magyarok megfelelőjeként a – földrajzilag egyébként indokolatlan – *paiones* népnév. Mészáros Tamás azonban nemcsak a szakirodalom téves értelmezéseit javította előadásában. Az elődök által kijelölt úton haladva (Laonikos művét Darkó Jenő adta ki), de azon túl is lépve a bizánci történetíró nyelvhasználatára, történetírói módszerére és stílusára vonatkozóan is új megfigyeléseket tett.

Egedi-Kovács Emese előadásában egy bizánci görög kézirat és a margójára írt ófrancia fordítás korábban nem vizsgált összefüggéseire mutatott rá, és beszámolt az elmúlt évben elért legújabb eredményeiről (*Le Barlaam et Josaph*

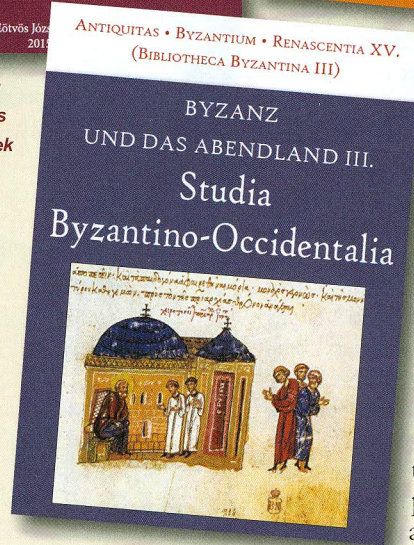
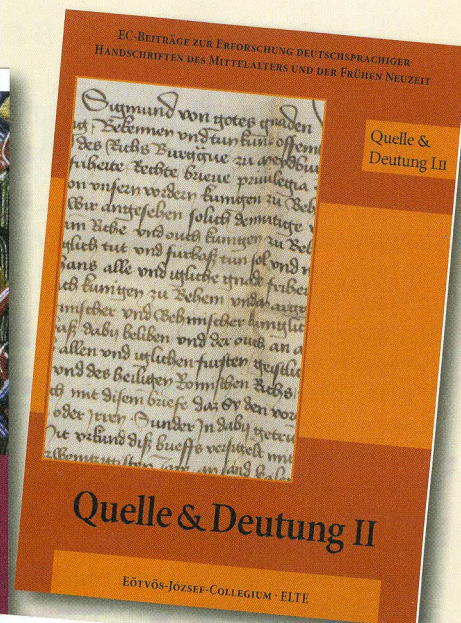
dans le ms. Ivion N° 463). A *Barlám és Jozafát* című regényes történet XI. századi Athos-hegyi görög kéziratának (Ivion N° 463) különlegessége, hogy – a bizánci irodalmi hagyományban egyedülálló módon – a görög szöveg mellett a kézirat lapszélein teljes, valószínűleg a XII. századból származó, kiadatlan ófrancia fordítás szerepel. Az ófrancia szöveg egyetlen más nyugati feldolgozással sincs kapcsolatban (sem a latin, sem a későbbi ófrancia változatokkal), a fordító az eredeti görög szöveget hűen, szóról szóra követi. A nyelvészeti elemzés során feltárt normann jegyek, valamint a szöveg lexikai sajátosságai alapján feltételezhető, hogy a fordító dél-itáliai vagy szicíliai származású normann lehetett, aki Konstantinápoly egyik latin közösségében görög–latin fordítóként tevékenykedhetett. Az előadás a szövegkiadási munkálatok eddigi tapasztalatait összegezte, elsősorban paleográfiai és filológiai szempontok alapján. Az ismeretlen ófrancia szöveg, amelynek várható kritikai kiadását kiemelt nemzetközi érdeklődés kíséri, nem csupán a francia nyelvtörténeti adatolásban hozhat jelentős eredményeket, de a korszakra vonatkozó geo-lingvisztikai ismereteinket is árnyalhatja.

Jövendőlés Konstantinápoly orosz felszabadításáról

Athanasios Efsthathiou, a korfui Ión Egyetem oktatója két szemináriumot tartott az újjörög szakos hallgatóknak. Mindkettő az ókor, illetve Bizánc kortárs recepcióját vizsgálta. Kyriakos Haralambidis költő ókori és bizánci tárgyú verseinek elemzését a *Methistoria* című kötet vizsgálata követte. Később a diákok a platóni *Apológiát* és Kostas Varnalis *Sókratész igazi védőbeszédét* hasonlították össze az előadóval közösen. A konferencia Újjörög Tanulmányok napján két ülészokon nyolc előadó ismertette legfrissebb tudományos eredményeit. A görög napot Dimitris Yannakakis, Görögország nagykövete nyitotta meg. Hangsúlyozta, hogy Bizánc és a bizánci tör-

A konferenciára
megjelentetett és
bemutatott kötetek

ténelem elválaszthatatlan részét képezik a mai görög gondolkodásnak, Bizánc a görög történelem szerves része. Az ókori ékesszólás (különösen Libanios művei) és a bizánci utóélet volt Eleni Volonaki (Peloponnésosi Egyetem, Kalamata) és Athanasios Efsthathiou előadásainak témája. Kateřina Bočková-Loudova (Masaryk Egyetem, Brno) a nyelvi partikulák kategóriájának történeti fejlődéséről beszélt. Solti Dóra a korajúrkori görög prózaírodalomban megfigyelhető polytypia-jelenséget mutatta be a *Muscovittisches Prognosticon* 1699-es görög fordítását elemezve. A mű Nagy Péter cár eljövendő tetteit hirdeti, aki az igaz hit védelmében – így a prognózis – egykor megszabadítja Konstantinápolyt a török iga alól. Bár a politikai jövendőlésből (az orosz–török béke, majd a későbbi orosz katonai vereség miatt) hiú ábránd lett, a német értekezés görög fordításának nyelveze-

te sok érdekességet tartogat. A nyelvtörténeti változások során létrejövő új nyelvtani formák nem szorítják ki a régebbieket, hanem együtt élnek azokkal, és ez a jelenség nemcsak a verses művek sajátja, ahol a metrum követelménye szabja meg a párhuzamos nyelvtani alakok közötti választást, hanem a korabeli

prózai műveknek is a jellemzője.

Az irodalomtudományi előadásokat az Eötvös-collegista Delbó Katalin, az ELTE doktorandusza nyitotta a XII. századi bizánci regényvel kapcsolatos legújabb kutatási eredményeiről szóló beszámolóval. Ezt követően Nicole Votavová-Sumelidisová (Masaryk Egyetem, Brno) a második világháború utáni görög költészet metrikai változásait elemezte. Angeliki Basoukou, az ELTE és az Eötvös Collegium görög lektora pedig a modern görög próza színvonalát adaptációinak lehetőségeit mutatta be Fotis Kontoglou művein. Nakos Konstantinos a Bibó István, Hajnal István és Szűcs Jenő munkásságában megjelenő Bizánc-képről, valamint a tágabb értelemben vett XX. századi magyar történettudomány Bizánchoz való viszonyáról tartott előadást.

GÓZON ÁKOS